

Dr Damian Szeleszczuk

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID: 0000-0002-7062-3145

e-mail: dd23@kul.pl

Środek karny w postaci zakazu zajmowania stanowiska, wykonywania zawodu lub pracy w organach i instytucjach państwowych i samorządu terytorialnego, a także w spółkach prawa handlowego

The penal measure of interdiction preventing the occupation of posts, practising a profession or working for the institutions and governing bodies of the state and local government, as well as in commercial companies

Streszczenie

Przedmiotem opracowania będzie środek karny w postaci zakazu zajmowania stanowiska, wykonywania zawodu lub pracy w organach i instytucjach państwowych i samorządu terytorialnego, a także w spółkach prawa handlowego. Jest to nowa instytucja, wprowadzona do porządku prawnego na mocy noweli k.k. z 14.10.2021 r. Podstawowym problemem badawczym będzie próba odpowiedzi na pytanie o zasadność jego wdrożenia do systemu środków penalnych oraz o poprawność ukształtowania przesłanek jego orzekania. Celem artykułu będzie weryfikacja hipotezy badawczej, że ustawodawca wprowadził do systemu prawa karnego środek karny, który obciążony jest licznymi mankamentami uniemożliwiającymi realizację jego funkcji.

Słowa kluczowe: zakaz zajmowania stanowiska, wykonywania zawodu lub pracy w organach i instytucjach państwowych i samorządu terytorialnego, a także w spółkach prawa handlowego, środek karny, nowelizacja, kodeks karny

JEL: K14, K42

Abstract

This study concerns the penal measure of interdiction preventing the occupation of posts, practicing a profession or working for the institutions and governing bodies of the state and local government, as well as in commercial companies. It is a new institution, implemented into the Polish legal system by the amendment to the Criminal Code of 14 October 2021. The main research problem will be the attempt to answer the question about the legitimacy of introducing it to the system of penal measures as well as the correctness of shaping the premises of its usage. The goal of this study will be to verify the research hypothesis that the legislator implemented into the criminal law system a penal measure, which is laden with numerous shortcomings making it impossible for it to perform its function.

Keywords: penal measure of interdiction preventing the occupation of posts, practising a profession or working for the institutions and governing bodies of the state and local government, as well as in commercial companies, penal measure, amendment, Criminal Code

Wstęp

Ustawą z 14.10.2021 r.¹, która weszła w życie 1.01.2022 r., wprowadzono do kodeksu karnego² nowy środek karny w postaci zakazu zajmowania stanowiska lub wykonywania zawodu lub pracy w organach i instytucjach państwowych

i samorządu terytorialnego, a także w spółkach prawa handlowego, w których Skarb Państwa lub jednostka samorządu terytorialnego posiadają bezpośrednio lub pośrednio przez inne podmioty co najmniej 10% akcji lub udziałów (art. 39 pkt 2aa k.k.). Stosownie do art. 41 § 1aa k.k. nowy środek karny obejmuje zakaz: 1) zajmowania wszelkich lub

określonych stanowisk lub 2) wykonywania wszelkich lub określonych zawodów, lub 3) wykonywania wszelkiej lub określonej pracy na podstawie stosunku pracy, umowy agencyjnej, umowy zlecenia lub innej umowy o świadczenie usług, do której zgodnie z Kodeksem cywilnym stosuje się przepisy dotyczące zlecenia, lub umowy o dzieło. Przesłanką obligatoryjnego jego orzeczenia jest skazanie osoby pełniącej funkcję publiczną za przestępstwa określone w art. 228 § 1 i 3–6, art. 230 § 1, art. 230a § 1, art. 250a § 1 i 2, art. 271 § 3, art. 296a § 1, 2 i 4 oraz art. 305 § 1 i 2 (art. 41 § 1aa k.k.). Podstawy jego fakultatywnego zastosowania określa art. 41 § 1ab, zgodnie z którym, w razie skazania innej osoby za przestępstwa określone w art. 229 § 1 i 3–5, art. 230 § 1, art. 230a § 1, art. 250a § 1 i 2, art. 271 § 3, art. 296a § 1, 2 i 4 oraz art. 305 § 1 i 2 sąd może orzec zakaz, o którym mowa w § 1aa. Na podstawie art. 41 § 1b k.k. sąd orzeka dożywotnio zakaz, o którym mowa w § 1a i 1aa, w razie ponownego skazania sprawcy w warunkach określonych w tych przepisach. Nowelizacja przewiduje również obligatoryjne orzekanie nowego środka karnego na podstawie przepisów ustawy z 25.06.2010 r. o sporcie³, w razie skazania za przestępstwa określone w art. 46 ust. 1, 2 i 4, art. 47 i art. 48 ust. 1 i 2 (art. 49a ust. 1 pkt 2) oraz na podstawie ustawy z 12.05.2011 r. o refundacji leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych⁴, w razie skazania za przestępstwa określone w art. 54 ust. 1–4 (art. 54a ust. 1 pkt 2).

Ratio legis

Podstawowym celem nowelizacji jest przeciwdziałanie korupcji. Wprowadzone zmiany, obejmujące oprócz k.k. szereg innych ustaw, mają przyczynić się do zwiększenia jawności i transparentności życia publicznego oraz podnoszenia wymagań etycznych wobec osób pełniących funkcje publiczne. Równie istotnym motywem nowelizacji jest „zaostrożenie konsekwencji karnych popełnienia przestępstw korupcyjnych”⁵. Przede wszystkim realizacji tego celu służy wprowadzenie omawianego środka karnego. W zamierzeniach ustawodawcy nowe rozwiązania mają przyczynić się do zwiększenia zaufania społecznego do instytucji publicznych, podmiotów wykorzystujących publiczne pieniądze i osób sprawujących funkcje publiczne.

Pytaniem wymagającym odpowiedzi jest kwestia, czy oprócz deklarowanych przez ustawodawcę szczytnych celów, przyjęte rozwiązanie nie ma służyć realizacji także innych, dalej idących celów.

Kontekst międzynarodowy

Decyzja ramowa Rady 2003/568/WSISW z 22.07.2003 r. w sprawie zwalczania korupcji w sektorze prywatnym⁶, zobowiązując państwa członkowskie do penalizacji korupcji czynnej i biernej w sektorze prywatnym, przewidywała również konieczność wdrożenia skutecznej, pro-

porcjonalnej i odstraszałającej sankcji” (art. 4 ust. 1). Zgodnie z art. 4 ust. 3 każde państwo członkowskie podejmuje niezbędne środki zgodnie ze swoimi zasadami i normami konstytucyjnymi w celu zapewnienia, że jeżeli osoba fizyczna w związku z określoną działalnością gospodarczą została skazana za zachowanie określone w art. 2, osobie tej można, gdzie jest to stosowne, co najmniej w przypadkach, gdy sprawowała ona funkcję kierowniczą w firmie w ramach danej działalności, czasowo zakazać prowadzenia określonej lub porównywalnej działalności gospodarczej na podobnym stanowisku lub w podobnym charakterze, jeżeli ustalony stan faktyczny daje powody do przypuszczania, że będzie istniało wyraźne ryzyko popełnienia nadużycia stanowiska poprzez czynną lub bierną korupcję.

Konwencja sporządzona na podstawie artykułu K.3 ustęp 2 litera c Traktatu o Unii Europejskiej w sprawie zwalczania korupcji urzędników Wspólnot Europejskich i urzędników państw członkowskich Unii Europejskiej⁷, sporządzona w Brukseli 26.05.1997 r., zobowiązuje państwa członkowskie do podjęcia niezbędnych środków w celu zagwarantowania, że przestępstwa czynnej i biernej korupcji będą podlegały skutecznym, proporcjonalnym oraz odstraszałającym sankcjom karnym (art. 5 ust. 1).

Kwestia ustanawiania środków karnych w przypadku popełnienia określonych przestępstw korupcyjnych należy do kompetencji państw członkowskich. Jednak już pobieżna analiza rozwiązań przyjętych przez polskiego ustawodawcę prowadzi do wniosku, że są one dalej idące niż wynikałoby to ze zobowiązań płynących z dyrektywy z 2003 r., gdzie jest mowa o fakultatywnym i czasowym zakazie prowadzenia określonej działalności gospodarczej, dodatkowo jeszcze uzależnionym od stwierdzenia wysokiego ryzyka popełnienia nadużycia stanowiska poprzez czynną lub bierną korupcję. W tym zakresie można więc poddać w wątpliwość zgodność przyjętych rozwiązań z prawem unijnym.

Funkcje

Zasadniczą funkcją omawianego środka karnego jest prewencja. Zakaz uniemożliwia lub w znacznym stopniu utrudnia sprawcy ponowne popełnienie podobnego czynu zabronionego o charakterze korupcyjnym. Można również dostrzec wychowawczy potencjał tkwiący w tym środku karnym, który może oddziaływać na sferę afektywną człowieka, jego system wartości oraz osobowość (Dadak, 2009, s. 50). Bardzo wyraźnie zaznacza się także funkcja retrybucyjna. Już w motywach ustawodawczych silnie zaakcentowano, że celem nowelizacji jest „zaostrożenie konsekwencji karnych popełnienia przestępstw korupcyjnych”.

Treścią tego środka karnego jest pozbawienie sprawcy konstytucyjnie gwarantowanego prawa wyboru i wykonywania zawodu (art. 65 Konstytucji RP). Retribucyjny charakter tego środka karnego wyraża się także w utracie prestiżu i szacunku społecznego. Środek ten w dużej mierze oddziałuje także na przyszłość sprawcy i realizację określonych celów życiowych.

Przesłanki orzekania

Ustawodawca wiąże możliwość (art. 41 § 1ab) lub obowiązek (art. 41 § 1aa k.k.) orzeczenia środka karnego, o którym mowa w art. 39 pkt 2aa jedynie ze skazaniem sprawcy (osoby pełniącej funkcję publiczną — art. 41 § 1aa lub innej osoby — art. 41 § 1ab k.k.) za jedno z enumeratywnie wymienionych przestępstw. W każdym więc przypadku skazania za wymienione przestępstwa sąd będzie musiał lub mógł orzec ten środek karny, niezależnie od rodzaju sankcji oraz, abstrahując od okoliczności i sposobu popełnienia czynu, jego podmiotowych determinantów czy właściwości sprawcy. Jest to niewątpliwie przejaw kształtowania polityki karnej drogą ustawodawczą. Jak zawsze w tego typu sytuacjach rodzi to niebezpieczeństwo dehumanizacji odpowiedzialności karnej w takim znaczeniu, że oderwanie się przy wymiarze kary od cech indywidualnego skazanego prowadzi do traktowania go jako jednostki statystycznej — jednego ze sprawców czynów określonego rodzaju (Gardocki, 1979, s. 59). Ponadto brak dodatkowych przesłanek stosowania środka karnego może prowadzić do daleko idącej dowolności interpretacyjnej, której konsekwencją będzie konieczność samodzielnego określenia przez sąd przesłanek, które spowodowały orzeczenie tego środka karnego. Następstwem takiego stanu rzeczy może być brak jednolitości orzecznictwa, co powoduje uzasadnioną wątpliwość, czy przyjęte rozwiązania spełniają standard dostatecznej określoności. W orzecznictwie TK wyraźnie akcentuje się, że niedopuszczalne jest z punktu widzenia założeń zasady zaufania obywateli do państwa i stanowionego przez nie prawa funkcjonowanie w systemie prawnym przepisu, który daje organom państwa zbyt dużą swobodę, prowadzącą do zupełnej dowolności rozstrzygnięć⁸.

Wątpliwości budzi także katalog przestępstw uzasadniających orzeczenie zakazu. Wydaje się, że z założenia miał on mieć charakter wyczerpujący i obejmować wszystkie typy czynów zabronionych o charakterze korupcyjnym. Zwraca jednak uwagę brak wśród typów przestępstw uzasadniających zastosowanie zakazu przestępstwa przekupstwa i sprzedajności w związku z działaniami na szkodę wierziciela, ujętych w art. 302 § 2 i 3 k.k. (Gierach, 2021, s. 7). Ponadto pominięty został, niewątpliwie mający charakter korupcyjny, typ rodzajowy określony w art. 128 ustawy z 6.09.2001 r. — Prawo farmaceutyczne⁹.

Z drugiej jednak strony może dziwić obecność w katalogu przestępstw, za których skazanie umożliwia orzeczenie przedmiotowego zakazu, typów rodzajowych ujętych w art. 271 § 3 i art. 305 § 1 i 2 k.k. W literaturze pierwszy z nich zaliczany jest do tzw. przestępstw okołokorupcyjnych lub towarzyszących korupcji (Bachmat, 2005, s. 10). Również typy czynu zabronionego z art. 305 § 1 i 2 k.k. nie mają *sensu stricto* charakteru przestępstw korupcyjnych, choć ich popełnienie może towarzyszyć przestępstwu korupcyjnemu pozostającemu w zbiegu z działaniami naruszającymi rzetelność przetargu (Bachmat, 2020, s. 324). Jeżeli przez przestępstwa korupcyjne w szerokim znaczeniu rozumie się zachowania polegające na wręczaniu lub przyjmowaniu

nienależnych korzyści w związku z pełnioną przez przyjmującego funkcją lub w zamian za określone, nieuczciwe zachowanie przyjmującego, to we wskazanych występkach trudno dopatrzeć się korupcyjnego charakteru. Tak więc sposób ukształtowania tego katalogu oraz jego zakres przedmiotowy budzą obawy, że może on być dowolnie uzupełniany o nowe typy rodzajowe, niekoniecznie związane z korupcją.

Zakres podmiotowy

Fakultatywny zakaz zajmowania stanowiska, wykonywania zawodu lub pracy w organach i instytucjach państwowych i samorządu terytorialnego, a także w spółkach prawa handlowego może być orzeczonej wobec sprawcy niebędącego osobą pełniącą funkcję publiczną, skazanego za enumeratywnie wskazane przestępstwa korupcyjne (art. 41 § 1ab k.k.). Podmiotem obligatoryjnego zakazu może być jedynie osoba pełniąca funkcję publiczną (art. 41 § 1aa k.k.). W doktrynie i orzecznictwie zakres znaczeniowy tego terminu, nawet po wprowadzeniu definicji legalnej w art. 115 § 19 k.k., należy do zagadnień wyjątkowo spornych (Zawłocki, 2002, s. 472 i n.). Konieczność zachowania spójności systemu prawa prowadzi do wniosku, że wykładnia tego pojęcia powinna uwzględniać wszystkie konteksty normatywne, w których ono występuje, a nie tylko ograniczać się do tego wycinka, który kształtuje zakres podmiotowy różnorodnych form łapownictwa (Kardas, 2011, s. 97). Nie może być zatem wątpliwości, że wprowadzając do art. 115 k.k. dodatkowy § 19, zawierający legalną definicję pojęcia „osoba pełniąca funkcję publiczną”, ustawodawca przesądził o sposobie rozumienia tego terminu na obszarze całego k.k., w tym także na gruncie art. 41 § 1aa k.k.

Inaczej zakres podmiotowy zakazu został ukształtowany w ustawie o refundacji leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych oraz w ustawie o sporcie. W obydwu ustawach przyjęto rozwiązania analogiczne do tych, które na gruncie k.k. znalazły zastosowanie wobec osób pełniących funkcje publiczne, polegające na wyłącznie obligatoryjnym orzekaniu zakazu, a w razie ponownego skazania na zakazie dożywotnim. Rodzi się pytanie, dlaczego ustawodawca surowiej traktuje sprawców ponownie dopuszczających się przestępstw korupcyjnych w sporcie i w sektorze farmaceutycznym niż sprawców, którzy nie będąc osobami pełniącymi funkcję publiczną, ponownie dopuszczają się określonych przestępstw korupcyjnych na gruncie k.k.? Zmieniając zaś perspektywę, można zapytać, dlaczego te dwie grupy sprawców zostały zrównane w prawnokarnych konsekwencjach popełnienia przestępstw korupcyjnych z osobami pełniącymi funkcję publiczną?

Poszukując odpowiedzi na te pytania, należy odwołać się do *ratio legis*. W uzasadnieniu rządowego projektu ustawy o refundacji leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych¹⁰ podkreślono, że „projektowany przepis karny doty-

czący korupcji zawarty w art. 51 (art. 54 obowiązującej ustawy — *przyp. aut.*) odnosi się do zjawisk patologicznych, związanych z preskrypcją recept i zleceń oraz obrotem lekami, środkami specjalnego przeznaczenia żywieniowego lub wyrobami medycznymi podlegającymi refundacji ze środków publicznych. Tym samym uszczegóławia regulację prawną w zakresie penalizacji zachowań korupcyjnych w sektorze gospodarczym, zawartą w art. 296a KK. Należy wskazać, że znamiona przestępstwa w projektowanym art. 51 ust. 2, dotyczącym osób uprawnionych do wystawiania recept, są zbliżone do znamion przestępstwa określonego w art. 228 § 1 KK (...). W związku z tym w art. 51 ust. 2 projektu ustawy przewidziano taką samą sankcję karną jak w art. 228 § 1 KK. Z kolei w projektowanym art. 51 ust. 1 i 3 penalizowane są korupcyjne zachowania w sektorze gospodarczym. Są to specyficzne czyny nieuczciwej konkurencji i niedopuszczalne czynności preferencyjne, o których mowa w art. 296a KK. Art. 51 ust. 1 i 3 projektu ustawy przewiduje jednak wyższą sankcję karną. Argumentem przemawiającym za przyjęciem takiego rozwiązania jest fakt, iż problem korupcji w obrocie lekami, środkami specjalnego przeznaczenia żywieniowego lub wyrobami medycznymi podlegającymi refundacji ze środków publicznych jest zjawiskiem o takim samym stopniu społecznej szkodliwości co przestępstwa korupcyjne wśród funkcjonariuszy publicznych czy osób pełniących funkcje publiczne. Co prawda omawiany przypadek dotyczy sektora gospodarczego, jednak przedmiotem prowadzonej działalności gospodarczej są produkty refundowane z budżetu państwa. Każdego roku Skarb Państwa przeznacza na ten cel miliardy złotych”. Analogiczne motywy mają również uzasadniać zmiany wynikające z noweli z 14.10.2021 r., gdzie akcentuje się, że „proponowana zmiana ukształtowania środków karnych była uzasadniona tym, że przestępstwa określone w art. 54 ust. 1–4 tej ustawy dotyczą obrotu lekami, środkami spożywczymi specjalnego przeznaczenia żywieniowego lub wyrobami medycznymi podlegającymi refundacji ze środków publicznych. Tym samym działania korupcyjne w tym zakresie mogą wpłynąć w istotny sposób na dysponowanie środkami publicznymi a także obrót środkami istotnymi dla ochrony zdrowia. Uzasadnia to zastosowanie w obrocie lekami i środkami spożywczymi specjalnego przeznaczenia żywieniowego lub wyrobami medycznymi podlegającymi refundacji ze środków publicznych zastosowanie rozwiązań zbieżnych do tych zaproponowanych w przedmiotowym projekcie w zakresie art. 40 i art. 41 KK”¹¹.

Z kolei racjonalizacja rozwiązania przyjętego w ustawie o sporcie opierała się na założeniu, że „problem korupcji w sporcie jest zjawiskiem o takim samym stopniu społecznej szkodliwości co przestępstwa korupcyjne wśród funkcjonariuszy publicznych czy osób pełniących funkcje publiczne”¹², a dodatkowo na przyjęciu, że „sport jest częściowo finansowany ze środków publicznych, a ponadto ta istotna dziedzina życia jest jednocześnie także podatna na działania korupcyjne, natomiast mechanizm przestępstw związanych z korupcją w sporcie jest zbliżony do tego w sferze publicznej”¹³.

Wydaje się jednak, że o ile można uzasadnić zrównanie sprawców przestępstw określonych w ustawie o refundacji leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych z osobami pełniącymi funkcje publiczne w zakresie prawnokarnych konsekwencji popełnienia przestępstw korupcyjnych, o tyle taki zabieg w odniesieniu do skazanych za przestępstwa określone w ustawie o sporcie wydaje się niecelowy i niesłuszny. Trudno zgodzić się z twierdzeniem, że problem korupcji w sporcie jest zjawiskiem o takim samym stopniu społecznej szkodliwości co przestępstwa korupcyjne wśród funkcjonariuszy publicznych czy osób pełniących funkcje publiczne. Zasady uczciwości rywalizacji sportowej, będące rodzajowym przedmiotem ochrony przepisów zawartych w ustawie o sporcie, nie są dobrem o równej wartości z prawidłowością funkcjonowania instytucji państwowych i samorządu terytorialnego. Sport bowiem, choć jest ważną ze społecznego punktu widzenia formą rozrywki i spędzania wolnego czasu, nie może równać się wagą z działalnością instytucji państwowych czy samorządowych, wkraczającą w sposób niezwykle istotny w życie każdego obywatela. Dlatego przyjęte w art. 49a ustawy o sporcie rozwiązania dotyczące orzekania zakazu pogłębiają „chaos aksjologiczny”, a ponadto są nadmiernie represyjne (Iwański, 2011, s. 86).

Zakres przedmiotowy

Treścią zakazu jest:

- 1) zakaz zajmowania wszelkich lub określonych stanowisk lub
- 2) zakaz wykonywania wszelkich lub określonych zawodów, lub
- 3) zakaz wykonywania wszelkiej lub określonej pracy na podstawie stosunku pracy, umowy agencyjnej, umowy zlecenia lub innej umowy o świadczenie usług, do której zgodnie z Kodeksem cywilnym stosuje się przepisy dotyczące zlecenia, lub umowy o dzieło — w organach i instytucjach państwowych i samorządu terytorialnego, a także w spółkach prawa handlowego, w których Skarb Państwa lub jednostka samorządu terytorialnego posiadają bezpośrednio lub pośrednio przez inne podmioty co najmniej 10% akcji lub udziałów.

Użyty przez ustawodawcę spójnik „lub” zgodnie z obowiązującymi kanonami logiki i syntaktyki pełni rolę funkto-ra alternatywy zwykłej (nierozłącznej), tj. takiej, która dopuszcza także łączne wystąpienie jej członów (Ziemiński, 2001, s. 87). W praktyce oznacza to możliwość dowolnego kształtowania zakresu przedmiotowego środka, począwszy od zakazu zajmowania określonego stanowiska (wykonywania określonego zawodu czy wykonywania określonej pracy) aż po zakaz zintegrowany obejmujący wszelkie stanowiska, zawody lub prace. Pod adresem zintegrowanego zakazu obejmującego zarówno stanowiska, zawody, jak i prace można sformułować analogiczny zarzut, jaki wysunięto w doktrynie w odniesieniu do zakazu odnoszącego się do zawodów (stanowisk, działalności) związanych z wychowa-

niem, edukacją, leczeniem małoletnich lub z opieką nad nimi. Zwrócono uwagę, że następuje przesunięcie określenia nałożonej na sprawcę sankcji na płaszczyznę wykonawczą, a nawet poza obszar wymiaru sprawiedliwości (Kłaczyńska, 2012, s. 318). Ponadto wskazano, że niedookreśloność zakazu nakłada na pracodawców obowiązek ustalenia, czy oferowana przez nich praca, stanowisko lub zawód mieszczą się w obrębie przedmiotowego zakazu. Nie pozostaje ona bez wpływu na sytuację prawną skazanego, który także musi ocenić, czy wykonując określoną pracę, zawód czy też zajmując dane stanowiska nie naraża się na odpowiedzialność karną z art. 244 k.k. Rodzi to wątpliwości natury konstytucyjnej, dotyczące realizacji standardu określoności sankcji karnej.

Dla wyznaczenia zakresu przedmiotowego zakazów określonych w art. 39 pkt 2aa k.k. niezbędne jest ustalenie znaczenia pojęć: „stanowisko”, „zawód” i „praca”. Według SN stanowiskiem jest pozycja zajmowana przez obywatela w systemie i hierarchii instytucji państwowych i społecznych, a także prywatnych. Pozycję tę mogą wyznaczać określone funkcje, np. kierownicze, kontrolne, nadzorcze¹⁴. W świetle tych ustaleń stanowisko zajmują m.in.: dyrektor, kierownik, rektor uczelni wyższej, dziekan wydziału, ordynator szpitala, inspektor, komendant. W doktrynie i orzecznictwie brak jest jednolitości w kwestii rozumienia pojęcia „zawód”. Zwolennicy węższego ujęcia przyjmują, że zawodem jest zajęcie wymagające uprawnień do jego wykonywania lub urzędowego potwierdzenia wymaganych wiadomości, w zasadzie o charakterze zarobkowym, chociaż możliwe jest wykonywanie go nieodpłatnie. W szerszym ujęciu zawodem jest wybrany, względnie trwały rodzaj działalności życiowej, wymagający pewnego zasobu wiadomości i wprawy. Nie ma przy tym znaczenia, czy wymaga on szczególnie obszernej wiedzy specjalnej, czy urzędowego stwierdzenia posiadanych umiejętności lub upoważnienia odpowiedniego organu do jego wykonywania (Mioduski, 1987, s. 174). Zarówno względy natury funkcjonalnej, językowej, jak i historycznej przemawiają za szerszym rozumieniem pojęcia „zawód”. Zasadnie zwraca się uwagę, że wykonywanie zawodu najczęściej wiąże się z zajmowaniem określonego stanowiska w strukturze zawodowej, ale zakresy tych pojęć są rozdzielne. Można bowiem pełnić funkcje czy zajmować stanowiska niezwiązane z wykształceniem lub zawodem, zwłaszcza w wyniku wyboru czy powołania w określonych strukturach władzy lub administracji (Marek, 2010, s. 135).

W znaczeniu językowym praca to celowa działalność człowieka zmierzająca do wytworzenia określonych dóbr materialnych lub kulturalnych, a także zajęcie, zatrudnienie jako źródło zarobku¹⁵. Normatywny kontekst, w którym użyto tego pojęcia w art. 41 § 1aa pkt 3 k.k., pozwala na stwierdzenie, że chodzi o pracę świadczoną w ramach stosunku pracy, umowy agencyjnej, umowy zlecenia lub innej umowy o świadczenie usług, do której zgodnie z Kodeksem cywilnym stosuje się przepisy dotyczące zlecenia, lub umowy o dzieło. Zatem zakres przedmiotowy analizowanego środka obejmuje jedynie zatrudnienie pracownicze oraz zatrudnienie niepracownicze o charakterze cywilnoprawnym. Środek ten nie ingeruje w niepracownicze stosunki zatrud-

nienia o charakterze administracyjnoprawnym (odnoszą się one m.in. do żołnierzy zawodowych, funkcjonariuszy Policji, ABW, AW, CBA, SKW, SWW, SG, PSP i SOP), ustrojowoprawnym (parlamentarzyści, radni, aplikanci), gospodarczoprawnym (samozatrudnienie) (Baran, 2015, s. 22).

Treścią środka karnego jest również zakaz wykonywania wszelkiej lub określonej pracy na podstawie innej umowy o świadczenie usług, do której zgodnie z Kodeksem cywilnym stosuje się przepisy dotyczące zlecenia, lub umowy o dzieło. Chodzi głównie o tzw. kontrakty menedżerskie, które to pojęcie jest używane w języku prawniczym dla określenia zbioru umów cywilnoprawnych nienazwanych w kodeksie cywilnym, do których zastosowanie mają przepisy kodeksu cywilnego o umowach zlecenia (Gujski & Zdebiak, 2021, s. 17).

Zakaz zajmowania stanowiska lub wykonywania zawodu lub pracy obejmuje organy i instytucje państwowe i samorządu terytorialnego, a także spółki prawa handlowego, w których Skarb Państwa lub jednostka samorządu terytorialnego posiadają bezpośrednio lub pośrednio przez inne podmioty co najmniej 10% akcji lub udziałów. Kreując zakres przedmiotowy nowego środka karnego, ustawodawca posłużył się pojęciami nieostryimi, które wywołują uzasadnione wątpliwości co do ich zgodności ze standardem określoności sankcji karnej.

W nauce prawa administracyjnego organem jest człowiek (lub grupa ludzi w przypadku organu kolegialnego) znajdujący się w strukturze organizacyjnej państwa lub samorządu terytorialnego, powołany w celu realizacji norm prawa administracyjnego w sposób i ze skutkami właściwymi temu prawu oraz działający w granicach przyznanych mu przez prawo kompetencji (Boć, 2007, s. 130). Większe problemy związane są z wykładnią pojęcia „organ państwowy”. Dokonując interpretacji, należy w pierwszym rzędzie odwołać się do treści Konstytucji RP z 2.04.1997 r.¹⁶ Trudność polega na tym, że ustawa zasadnicza posługuje się zarówno terminem „organy państwa” (art. 189), jak i terminem „organ państwowy” (art. 112, art. 146 ust. 2, art. 210 Konstytucji). Relacje pomiędzy tymi pojęciami są źródłem wielu wątpliwości, wyrażanych m.in. w piśmiennictwie, gdzie nadaje się im odrębne znaczenie. Przez organ państwa rozumie się podmiot (instytucję) wyodrębniony organizacyjnie z aparatu państwowego, utworzony na podstawie przepisów prawa, działający w imieniu państwa (cecha organizacyjno-personalna), wyposażony we własne kompetencje (cecha kompetencyjna), które są określone w przepisach prawa i powinny mieć charakter władczy (Jarosz & Zawadzki, 1980, s. 275). Z kolei organ państwowy utożsamiany jest z podmiotami podległymi organom państwa (np. organy administracji rządowej) oraz organami niezależnymi utworzonymi na podstawie ustawy, np. RPD, GİODO (Bień-Kacała, 2011, s. 137). W orzecznictwie TK dostrzegalna jest tendencja do utożsamiania obydwu terminów¹⁷. Jak się wydaje, należy przyjąć, że organami państwowymi są zarówno te wykreowane przez normy prawne o randze konstytucyjnej (organy konstytucyjne), jak i podkonstytucyjnej (organy pozakonstytucyjne), wykonujące zadania i kompetencje w imieniu RP. Dominuje szerokie ujęcie organu państwowego, uznające,

że są nimi zarówno podmioty sprawujące władztwo publiczne (organy władzy publicznej), jak i niesprawujące takiej władzy, ale realizujące zadania i kompetencje państwa określone przez prawo oraz będące elementem struktury organizacyjnej państwa (inne organy państwowe). Nie mieszczą się zasadniczo w pojęciu organu państwowego podmioty prywatne (działające w formach i w sposób określony normami prawa prywatnego) wykonujące zadania zlecone oraz organy samorządów zawodowych wypełniające konstytucyjnie określone zadania publiczne, przynajmniej dopóki nad stanowionymi przez nie aktami normatywnymi istnieje jakakolwiek sądowa kontrola (Mączyński & Podkowik, 2016, s. 1125 i n.).

W skład aparatu państwowego wchodzi także instytucje państwowe i samorządu terytorialnego. Ustawodawca posługuje się nim jako zbiorczą kategorią obejmującą zróżnicowane formy organizacyjno-ustrojowe administracji publicznej. Różne zakresy określenia „instytucja” na płaszczyźnie prawnej utrudniają wskazanie cech wspólnych instytucji poza tym, że wszystkie mieszczą się w pojęciu podmiotów publicznych (Kasiński & Stahl, 2019, s. 336). W prawie karnym utożsamia się instytucję państwową lub samorządu terytorialnego z zakładem publicznym (Górniok, 2005, s. 224), wykonującym określone zadania publiczne, w tym również te mieszczące się w kompetencjach samorządu terytorialnego. Zauważa się przy tym, że samorząd terytorialny wykonuje istotną część zadań publicznych oraz obowiązuje jest zaspokajać wszystkie potrzeby wspólnoty samorządowej w zakresie, w jakim nie czyni tego inny podmiot (Górniok, 2005, s. 224). Trafnie wskazuje się, że zadań tych nie należy ograniczać do wydawania decyzji o charakterze władczym. Obejmują one również te przynależące do tzw. administracji świadczącej, której zadaniem jest świadczenie i zapewnienie usług w zakresie tzw. użyteczności publicznej (Iwański, 2016, s. 200).

Do instytucji państwowych zalicza się przede wszystkim naczelny organ władzy wykonawczej, jakim jest Rada Ministrów, Kancelarię Prezydenta RP, Kancelarię Prezesa Rady Ministrów, ministerstwa oraz urzędy wojewódzkie, urzędy zespolonych służb, inspekcji i straży, działających pod zwierzchnictwem wojewody i wykonujących zadania określone w ustawach, a także organy administracji niezespolonej: dowództwa okręgów wojskowych, wojewódzkie sztaby wojskowe, komendy uzupełnień, izby i urzędy skarbowe, urzędy kontroli skarbowej, okręgowe i specjalistyczne urzędy górnicze, okręgowe i obwodowe urzędy miar, okręgowe i obwodowe urzędy probiercze, regionalne zarządy gospodarki wodnej, izby i urzędy celne, urzędy morskie, urzędy statystyczne, urzędy żeglugi śródlądowej, oddziały Straży Granicznej, strażnice oraz graniczne placówki kontrolne i dywizjony Straży Granicznej. Ponadto instytucjami państwowymi są także inne państwowe jednostki organizacyjne, np. publiczne szkoły wyższe, NBP, PAN, ZUS, Rzecznik Praw Obywatelskich, sądy, prokuratury, Komenda Główna Policji, różnego rodzaju inspekcje (Stefański, 2004, s. 10).

Dokonując wykładni pojęcia „organ samorządu terytorialnego”, trzeba odwołać się do przepisów k.p.a.¹⁸, który w art. 5 § 2 pkt 6 stanowi, że przez organy jednostek samo-

rządu terytorialnego rozumie się organy gminy, powiatu, województwa, związków gmin, związków powiatów, wójta, burmistrza (prezydenta miasta), starostę, marszałka województwa oraz kierowników służb, inspekcji i straży działających w imieniu wójta, burmistrza (prezydenta miasta), starosty lub marszałka województwa, a ponadto samorządowe kolegia odwoławcze. Instytucjami samorządu terytorialnego będą przykładowo: filharmonie, teatry, muzea, domy kultury, galerie sztuki prowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego.

Zakresem przedmiotowym zakazu, o którym mowa w art. 39 pkt 2aa, zostały objęte także spółki prawa handlowego, w których Skarb Państwa lub jednostka samorządu terytorialnego posiadają bezpośrednio lub pośrednio przez inne podmioty co najmniej 10% akcji lub udziałów. W odniesieniu do spółek, w których Skarb Państwa jest udziałowcem lub akcjonariuszem, należy zaznaczyć, że chodzi zarówno o jednoosobowe spółki Skarbu Państwa, zwane także spółkami Skarbu Państwa, w których Skarb Państwa jest jedynym akcjonariuszem (udziałowcem), jak i spółki z udziałem Skarbu Państwa *sensu stricto*, które można podzielić na spółki z większościowym udziałem Skarbu Państwa i spółki, w których Skarb Państwa jest akcjonariuszem mniejszościowym, z zastrzeżeniem, że udział Skarbu Państwa nie może być mniejszy niż 10% (Bałtowski, 2015, s. 11 i n.). Przez udział pośredni Skarbu Państwa należy rozumieć partycypację Skarbu Państwa poprzez spółki Skarbu Państwa i spółki z udziałem Skarbu Państwa, a nawet poprzez spółki, których akcjonariuszami (wspólnikami) są te spółki¹⁹.

Podstawy prawne funkcjonowania spółek z udziałem jednostek samorządu terytorialnego zawierają ustawy ustrojowe dla poszczególnych szczebli samorządu terytorialnego²⁰. Stosownie do treści art. 9 ust. 1 ustawy z 20.12.1996 r. o gospodarce komunalnej²¹ jednostki samorządu terytorialnego mogą tworzyć spółki z ograniczoną odpowiedzialnością lub spółki akcyjne, a także mogą przystępować do takich spółek (Kościelniak & Michalski, 2018 s. 10 i n.).

Tryb orzekania

Orzeczenie omawianego zakazu jest obligatoryjne lub fakultatywne. Obowiązek orzeczenia zakazu powstaje w razie skazania osoby pełniącej funkcję publiczną za enumeratywne wymienione przestępstwa (art. 41 § 1aa k.k.). Możliwość orzeczenia przedmiotowego środka następuje na podstawie art. 41 § 1ab, stosownie do którego w razie skazania innej osoby za taksatywnie określone przestępstwa sąd może orzec zakaz, o którym mowa w § 1aa.

Obligatoryjność orzekania tego środka karnego nadmiernie ogranicza dyskrecyjną władzę sędziego, prowadząc *de facto* do automatyzmu orzekania jego wymiaru. Stanowi ona istotne ograniczenie konstytucyjnej kompetencji sądu do sprawowania wymiaru sprawiedliwości i ma charakter wprowadzenia sankcji o charakterze bezwzględnie oznaczonym. Wyklucza zarazem możliwość indywidualizacji sankcji karnej (Piotrowski, 2021, s. 5).

Zakres temporalny

Zakaz może mieć charakter terminowy — i wówczas orzeka się go na okres od roku do 15 lat (art. 43 § 1 k.k.) — bądź bezterminowy, gdy orzekany jest dożywotnio (art. 41 § 1b k.k.). Stosownie do tego ostatniego przepisu sąd orzeka dożywotnio zakaz, o którym mowa w § 1a i 1aa, w razie ponownego skazania sprawcy w warunkach określonych w tych przepisach. Jego wykładnia prowadzi do wniosku, że ustawodawca przewidział obowiązek dożywotniego orzekania tego środka karnego jedynie w razie ponownego skazania osoby pełniącej funkcję publiczną za jedno z przestępstw korupcyjnych wymienionych w art. 41 § 1aa. Nie będzie więc uzasadniało dożywotniego orzeczenia przedmiotowego środka karnego ponowne skazanie sprawcy, umożliwiające jego zastosowanie na podstawie art. 41 § 1ab k.k. Oczywiście jest, że ponowne skazanie może dotyczyć jakiegokolwiek z przestępstw korupcyjnych wymienionych w art. 41 § 1aa k.k. Przy ponownym skazaniu nie musi zostać spełniony warunek, aby skazanie nastąpiło za analogiczny typ rodzajowy jak w wypadku pierwszego skazania. Warto podkreślić, że k.k. nie uzależnia obowiązku dożywotniego wymierzenia środka od tego, aby był on zastosowany poprzednio. Oznacza to, że istnieje obowiązek jego zastosowania — o ile spełnione są pozostałe warunki — w razie ponownego skazania także wówczas, gdy za poprzednie przestępstwo nie orzeczono tego środka. W szczególności taka sytuacja może mieć miejsce w razie skazań sprzed wejścia w życie nowelizacji z 14.10.2021 r., gdy nie było możliwości orzeczenia takiego środka.

Podsumowanie i wnioski

Celem nowego środka karnego ma być zwalczanie korupcji. Jednakże represyjność tego środka karnego w warunkach demokratycznego państwa prawa trudno pogodzić i uzasadnić, zwłaszcza w kontekście zasady proporcjonalności (art. 31 ust. 3 Konstytucji RP), jak i zasady humanitaryzmu. Również biorąc pod uwagę sposób ukształtowania przesłanek jego orzekania, zakres przedmiotowy, podmiotowy i temporalny, zauważalne luki, nieokreśloność treści, a także sygnalizowane wątpliwości natury konstytucyjnej i prawnomiędzynarodowej, można wyrazić sceptycyzm co do tego, czy jedynym celem, który ma on realizować, jest zwalczanie korupcji.

Przyjęte rozwiązania zdają się wskazywać, że rzeczywiste cele tego środka karnego są dalej idące niż wynikałoby to z motywów ustawodawczych. Potwierdzeniem tych obaw jest najnowszy projekt nowelizacji k.k. z 22.02.2022 r.²² Zakłada on poszerzenie podstaw orzekania przedmiotowego środka karnego o nowo dodane typy kwalifikowane przestępstw przeciwko obrotowi gospodarczemu i interesom majątkowym w obrocie cywilnoprawnym. Wprowadzone i projektowane zmiany świadczą o tym, że zakaz o którym mowa w art. 39 pkt 2aa k.k., ma być kolejnym instrumentem służącym zaostrzeniu polityki karnej wobec kolejnych kategorii sprawców.

Przypisy/Notes

- ¹ Ustawa z 14.10.2021 r. o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2021 r., poz. 2054.
- ² Ustawa z 6.06.1997 r. — Kodeks karny, t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1444 ze zm. Dalej jako k.k.
- ³ T.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1133 ze zm.
- ⁴ Dz.U. z 2021 r., poz. 523 ze zm.
- ⁵ Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk sejm. nr 1252 z 27.05.2021 r. (dalej jako uzasadnienie projektu z 2021 r.), s. 1, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/417D4DAECFA73A20C12586EF00552DF1/%24File/1252.pdf> (dostęp 8.12.2021 r.).
- ⁶ Dz.Urz. UE z 31.07. 2003 r., L 192/54.
- ⁷ Dz.Urz. UE z 25.06.1997 r., C 195/2.
- ⁸ Por. wyrok TK z 17.05.2006 r., K 33/05 OTK-A 2006/5, poz. 57.
- ⁹ T.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 974 ze zm.
- ¹⁰ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o refundacji leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych, druk nr 3491 z 18.10.2010 r., s. 36, [https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/1FC5453A46485EFAC12577C2002BFA21/\\$file/3491.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/1FC5453A46485EFAC12577C2002BFA21/$file/3491.pdf) (dostęp 8.12.2021 r.).
- ¹¹ Por. uzasadnienie projektu z 2021 r., s. 10.
- ¹² Rządowy projekt ustawy o sporcie, druk nr 2313 z 28.8.2009 r., [https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/A1494248513E37C1C125762C00318BCE/\\$file/2313.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/A1494248513E37C1C125762C00318BCE/$file/2313.pdf) (8.12.2021 r.).
- ¹³ Por. uzasadnienie projektu z 2021 r. s. 8.
- ¹⁴ Por. postanowienie SN z 5.07.2006 r., IV KK., 177/06, OSNwSK 2006, nr 1, poz. 1323.
- ¹⁵ <https://sjp.pwn.pl/szukaj/praca.html>
- ¹⁶ Dz.U., nr 78, poz. 483 ze zm.
- ¹⁷ Por. wyrok TK z 4.12.2012 r., U 3/11, OTK-A 2012, nr 11, poz. 131.
- ¹⁸ Ustawa z 14.06.1960 r. — Kodeks postępowania administracyjnego, t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 735 ze zm.
- ¹⁹ Por. ustawa z 16.12.2016 r. o zasadach zarządzania mieniem państwowym, t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1933.
- ²⁰ Por. np. art. 9 ust. 1 ustawy z 8.03.1990 r. o samorządzie gminnym, t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1372 ze zm.
- ²¹ T.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 679.
- ²² Projekt ustawy o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z 22.02.2022 r. (druk nr 2024) <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/2851B-C6F8739C593C12587F10042EF6E/%24File/2024.pdf> (dostęp 22.04. 2022 r.).

Bibliografia/References

- Bachmat, P. (2005). *Przestępstwa sprzedajności i przekupstwa (analiza dogmatyczna i praktyka ścigania)*. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- Bachmat, P. (2020). Ocena skutków prawnych projektowanych regulacji dedykowanych przeciwdziałaniu korupcji w życiu publicznym. *Zeszyty Prawnicze BAS*, (3), 218–230. <https://doi.org/10.31268/zpbas.2020.63>
- Bałtowski, M. (2015). Spółki Skarbu Państwa — próba typologii. W: A. Kidyba (red.), *Spółki z udziałem Skarbu Państwa a Skarb Państwa*. LEX.
- Baran, K. (2015). W: K. Baran (red.), *System prawa pracy. Tom VII. Zatrudnienie niepracownicze*. Wolters Kluwer Polska.
- Bień-Kacała, M., & Rączka, M. (2011). Głosa do wyr. TK z 9.10.2010 r., SK 10/08. *Przegląd Sejmowy*, (4), 135–142.
- Boć, J. (2007). Organizacja prawna administracji. W: J. Boć (red.), *Prawo administracyjne*. Kolonia Limited.
- Dadak, W. (2009). Pozbawienie prawa wykonywania zawodu, jako reakcja na przestępstwo. *Państwo i Prawo*, (11), 47–55.
- Gardocki, L. (1979). Kształtowanie polityki karnej drogą ustawodawczą. *Studia Iuridica*, (VIII), 59–64.
- Gierach, E. (2021). *Ocena skutków prawnych poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw* (druk sejmowy nr 1252), s. 1–17, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/opinieBAS.xsp?nr=1252> (8.12.2021).
- Górniok, O. (2005). W: O. Górniok, S. Hoc, M. Kalitowski, S. M. Przyjemski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, & A. Wąsek, *Kodeks karny. Komentarz. Tom II, art. 117–363*. Arche.
- Gujski, W., & Zdebiak D. J. (2021). *Kontrakty menedżerskie i inne umowy cywilnoprawne o świadczenie pracy. Wzory*. Wolters Kluwer.
- Iwański, M. (2011). Przestępstwa związane z korupcją w nowej ustawie o sporcie, cz. I, *Palestra*, (7/8), 78–90.
- Iwański, M. (2016). *Odpowiedzialność karna za przestępstwa korupcyjne*. Krakowski Instytut Prawa Karnego.
- Jarosz, Z., & Zawadzki, S. (1980). *Prawo konstytucyjne*. PWN.
- Kardas, P. (2011). Kontrowersje wokół pojęcia „osoba pełniąca funkcję publiczną”. Rzecz o kreatywnej wykładni przyjmowanej w orzecznictwie oraz granicach zakresowych typu czynu zabronionego określonych w ustawie. *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych*, (2), 79–131.
- Kasiński, M. (2019). W: M. Stahl (red.), *Prawo administracyjne. Pojęcia, instytucje, zasady w teorii i orzecznictwie*. Wolters Kluwer.
- Kłaczyńska, N. (2012). W: J. Giezek (red.), *Kodeks karny. Komentarz*. Wolters Kluwer Polska.
- Kościelniak, M., & Michalski, P. (2018). *Funkcjonowanie spółek z udziałem jednostek samorządu terytorialnego*. C.H.Beck.
- Marek, A. (2010). *Kodeks karny. Komentarz*. Wolters Kluwer Polska.
- Mączyński, A., Podkowik, J. (2016). W: M. Safjan, & L. Bosek (red.), *Konstytucja RP. Tom II. Komentarz do art. 87–243*. C.H.Beck.
- Mioduski, K. (1987). W: J. Bafia, K. Mioduski, & M. Siewierski, *Kodeks karny. Komentarz*. Wydawnictwo Prawnicze.
- Piotrowski, R. (2021). *Opinia o zgodności z Konstytucją RP ustawy z dnia 17.09.2021 r. o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw* (druk senacki nr 495), <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatekspertyzy/6038/plik/oe-366.pdf>
- Stefański, R. A. (2004). Przestępstwo czynnej płatnej protekcji (art. 230a k.k.). *Prokuratura i Prawo* (5), 7–17.
- Zawłocki, R. (2002). Osoba pełniąca „funkcję publiczną” jako sprawca przestępstwa łapownictwa biernego z art. 228 § 1 k.k. *Monitor Prawniczy*, (10), 472–474.
- Ziemiński, Z. (2001). *Logika praktyczna*. PWN.

Dr Damian Szeleszczuk

Adiunkt w Katedrze Prawa Karnego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

Dr Damian Szeleszczuk

PhD, Assistant Professor at the Department of Criminal Law, The John Paul II Catholic University of Lublin.

Klub książki PWE

Z myślą o swoich Czytelnikach Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne stworzyło Klub książki PWE.

W ramach członkostwa w Klubie proponujemy następujące udogodnienia i korzyści:

- ✓ szybkie zakupy;
- ✓ zakupy z rabatem;
- ✓ informacje o nowościach, promocjach, konkursach.

Po więcej informacji zapraszamy na stronę PWE:

www.pwe.com.pl